

ภาคผนวก

1. ความรู้เบื้องต้นเกี่ยวกับพระพุทธศาสนาและสภาพสังคมครั้งพุทธกาลโดยสังเขป
2. พุทธวิธีในการสอน

ความรู้เบื้องต้นเกี่ยวกับพระพุทธศาสนาและสภาพสังคมครั้งพุทธกาลโดยสังเขป

พระพุทธเจ้าพระนามเดิมว่า เจ้าชายสิทธัตถะ ประสูติที่สวนลุมพินี (ปัจจุบันเรียกว่า เมืองลุมพินี) ในชมพูทวีป (ปัจจุบันอยู่ในเขตประเทศเนปาล) ในวรรณะกษัตริย์ เมื่อวันขึ้น 15 ค่ำ เดือน 6 ปีจอ ก่อนพุทธศักราช 80 ปี (ราวศตวรรษที่ 6 ก่อนคริสต์ศักราช) หลังจากเจ้าชายสิทธัตถะประสูติได้เพียง 7 วัน พระมารดาที่สิ้นพระชนม์ ในฐานะโอรสของกษัตริย์และความหวังของราชตระกูล พระองค์จึงได้รับการปรนเปรอด้วยโภชนาการต่างๆ อย่างเพียบพร้อม และได้ทรงเสวยความสุขอยู่เช่นนี้เป็นเวลานานถึง 29 ปี ทรงมีทั้งพระชายา และพระโอรส 1 พระองค์ นามว่าราหุล

ครั้งนั้นในทางการเมือง รัฐบาลรัฐในแถบชมพูทวีปที่ปกครองแบบราชาธิปไตยกำลังเรื่องอำนาจและกำลังพยายามทำสงครามแผ่ขยายอำนาจและอาณาเขตออกไป บางรัฐถูกปราบรวมเข้าอยู่ในรัฐอื่น บางรัฐที่ยังมีความเข้มแข็งก็อยู่ในสภาพที่ตึงเครียด มีความขัดแย้งกันระหว่างรัฐและทำสงครามกันบ่อยๆ ในทางเศรษฐกิจ ในระยะนั้นว่า พวกเศรษฐี จะมีอิทธิพลมากในสังคม คนแบ่งออกเป็น 4 วรรณะ¹ ตามหลักคำสอนของศาสนาพราหมณ์ คนมีสิทธิ มีเกียรติ มีฐานะ มีอาชีพการงานแตกต่างกันไปตามวรรณะของตน แม้ประวัติศาสตร์ฝ่ายฮินดู จะกล่าวว่าการถือวรรณะในยุค นั้น ยังไม่เคร่งครัดนัก แต่อย่างน้อยคนวรรณะศูทร ก็ไม่มีสิทธิที่จะฟัง หรือกล่าวความในพระเวท อันเป็นคัมภีร์ศักดิ์สิทธิ์ของพราหมณ์ได้ และคนจัณฑาลหรือพวกนอกวรรณะก็ไม่มีสิทธิได้รับการศึกษาเลย การกำหนดวรรณะก็ใช้ชาติกำเนิดเป็นเครื่องแบ่งแยก โดยเฉพาะพวกพราหมณ์กำลังพยายามยกตนขึ้น ถือว่าตนเป็นวรรณะสูงสุด ส่วนในทางศาสนา พวกพราหมณ์เหล่านั้น ซึ่งเป็นผู้รักษาศาสนาพราหมณ์สืบต่อกันมาก็ได้พัฒนาคำสอนในด้านลัทธิ พิธีกรรมต่างๆ ให้ลึกซึ้งซับซ้อนใหญ่โตโอ้อำนขึ้น การกระทำดังนี้มีไว้เพียงเพื่อวัตถุประสงค์ทางศาสนาเท่านั้น แต่มุ่งสนองความต้องการของผู้มีอำนาจที่จะแสดงเกียรติยศ ความยิ่งใหญ่ของตนประการหนึ่ง และด้วยมุ่งหวังผลประโยชน์ตอบแทนที่จะได้จากผู้มีอำนาจเหล่านั้นอย่างหนึ่ง พิธีกรรมเหล่านี้ล้วนชักจูงให้คนเห็นแก่ประโยชน์ส่วนตัวมากขึ้นเพราะหวังผลตอบแทนเป็นทรัพย์สินสมบัติและความสุขต่างๆ พร้อมกันนั้นก็ก่อความเดือดร้อนแก่ชนชั้นต่ำ พวกทาส กรรมกรที่ต้องทำงานหนัก และการทารุณต่อสัตว์ด้วยการฆ่า

¹ วรรณะทั้ง 4 ได้แก่

1. วรรณะกษัตริย์คือ ชนชั้นผู้ปกครอง นักรบ
2. วรรณะพราหมณ์คือพวกนักบวชผู้ประกอบพิธีกรรมทางศาสนาพราหมณ์
3. วรรณะแพศย์ คือ ประชาชนผู้ประกอบอาชีพค้าขาย
4. วรรณะศูทร คือ กลุ่มคนที่ไม่มีอะไรเป็นสมบัตินอกกายเลย นอกจากแรงงาน และจำต้องขายแรงงานกิน พวกนี้ได้แก่ กรรมกรหรือคนงานที่ไม่ชำนาญงานทั้งปวง

บุชชาญญครั้งจะเป็นจำนวนมากๆ แต่ในขณะที่เดียวกันก็มีพรหมณ์และนักบวชอีกจำนวนไม่น้อยซึ่ง
 เปื่อหน่ายต่อพิธีกรรม และความไร้สาระแห่งชีวิตในโลกนี้ ก็ได้ออกไปบำเพ็ญเพียรแบบต่างๆ ตามวิธี
 การของพวกตนๆ ด้วยหวังว่าจะได้พบกับชีวิตอันเป็นอมตนิรันดร์ บ้างบำเพ็ญตบะทรมานตน บ้างก็
 บำเพ็ญสมาธิจนถึงกล่าววาทาปาฏิหาริย์ต่างๆ ได้ บ้างก็สามารถบำเพ็ญญาณจนได้ถึงรูปสมาบัติ
 อรูปสมาบัติ นักบวชอีกประเภทหนึ่งที่เรียกว่าสมณะอีกหลายหมู่หลายพวก ซึ่งได้สละเหย้าเรือนออก
 บวช แสวงหาจุดหมายชีวิตเช่นเดียวกัน ก็ได้เร่ร่อนท่องเที่ยวไปในบ้านเมืองต่างๆ ถกเถียงถามปัญหา
 กันบ้าง ตั้งตนเป็นศาสดาแสดงทัศนะของตนต่างๆ กันหลายแบบหลายอย่าง จนปรากฏเกิดมัลลทธิ
 ต่างๆ ขึ้นเป็นอันมาก

สภาพเช่นนี้ จะสรุปสั้นๆ ได้ความว่ายุคนั้น คนพวกหนึ่งกำลังรุ่งเรืองด้วยอำนาจวาสนาและ
 กำลังผลิตเพลินมัวเมาแสวงหาทรัพย์สมบัติและความสุขทางวัตถุต่างๆ พร้อมกับที่คนหลายพวก
 กำลังมีฐานะและความเป็นอยู่ด้อยลงทุกที ส่วนคนอีกพวกหนึ่งก็ปลีกตัวออกไปจากสังคม ไปมุ่งมั่น
 ค้นหาความจริงในทางปรัชญา โดยมีได้ใส่ใจต่อสภาพสังคมเลย แม้เจ้าชายสิทธัตถะ ทรงได้รับ
 ความปรนเปรอด้วยโลภียสุข อยู่เป็นเวลานานถึง 29 ปี แต่พระองค์ก็ได้ทรงหลงหรือคลั่งไคล้อยู่กับ
 สิ่งเหล่านั้น พระองค์ทรงสนพระทัยในปัญหาต่างๆ อยู่เสมอ โดยเฉพาะปัญหาเรื่องความทุกข์ ความ
 เดือดร้อนต่างๆ ของมนุษย์ อันได้แก่ ความเกิด ความแก่ ความเจ็บ และความตาย รวมทั้งความทุกข์
 ยากของประชาชน การแข่งขันแย่งชิงเบียดเบียนกัน หมกมุ่นมัวเมา เป็นทาสของวัตถุ ยามสุขก็ละเมอ
 มัวเมาอยู่ในความคับแคบของจิตใจ ถึงคราวถูกความทุกข์เข้าครอบงำก็ลุ่มหลงไร้สติ เหี่ยวแห้งคับ
 แค้นเกินสมควร แล้วก็แก่เจ็บตายไปอย่างไร้สาระ เจ้าชายสิทธัตถะ ทรงมองเห็นสภาพเช่นนี้แล้วทรง
 เปื่อหน่ายในสภาพความเป็นอยู่ของพระองค์ จึงปลีกตัวออกจากสังคม ออกบรรพชาเป็นสมณะ (ซึ่งมี
 อยู่แล้วในสมัยนั้น) พระองค์ได้เสด็จจาริกไปศึกษาหาความรู้เท่าที่นักบวชสมัยนั้นจะรู้และปฏิบัติกัน
 ทรงศึกษาทั้งวิธีแบบโยคะ บำเพ็ญตน ทรมานพระองค์ แต่ก็ยังไม่เพียงพอต่อการบรรลุธรรม และ
 ในที่สุดก็ทรงตัดสินใจว่า วิธีการปฏิบัติโยคะทรมานตนไม่สามารถแก้ไขปัญหาดังที่พระองค์ทรง
 ประสงค์ได้ เมื่อเทียบกับชีวิตของพระองค์ก่อนเสด็จออกบรรพชาแล้ว ก็นับว่าเป็นการดำรงชีวิต
 อย่างเอียงสุดทั้งสองฝ่าย พระองค์จึงทรงหันมาดำเนินการคิดค้นด้วยวิธีของพระองค์เองต่อมาจนใน
 ที่สุดได้ตรัสรู้แจ้งธรรม คือ ความจริงอันประเสริฐ 4 ประการ (อริยสัจ 4) ซึ่งเป็นความจริงแท้ที่จะนำ
 ไปสู่การดับทุกข์อย่างสิ้นเชิง ธรรมที่พระองค์ทรงค้นพบนี้ ต่อมาเมื่อทรงนำไปแสดงให้ผู้อื่นฟัง ทรง
 เรียกว่า “**มัชฌิมนิพพานสูตร**” หรือหลักธรรมสายกลางและทรงเรียกข้อปฏิบัติอันเป็นระบบที่พระ
 องค์ทรงบัญญัติขึ้นว่า “**มัชฌิมาปฏิปทา**” หรือทางสายกลาง

หลังจากที่พระองค์ได้ค้นพบสังฆธรรมดังกล่าวแล้ว พระองค์ทรงเริ่มงานเผยแผ่หลักธรรมคำสอนเพื่อประโยชน์แก่สังคมชาวโลกอย่างหนักแน่นและจริงจัง และทรงดำเนินงานนี้ตลอด 45 ปี แห่งพระชนม์ชีพพระยะหลัง

หากมองในแง่ของสังคมก็จะพบว่า พุทธกิจที่พระพุทธเจ้าทรงบำเพ็ญเพื่อประโยชน์สุขแก่สังคมสมัยนั้น จะสำเร็จผลดีที่สุดก็ด้วยการทำงานในบรรพชิตเพศเท่านั้น พระองค์จึงทรงได้ชักจูงคนชั้นสูงจำนวนมากให้ละความมั่งมีศรีสุข ออกบวชศึกษาให้เข้าถึงธรรมของพระองค์แล้วร่วมทำงานอย่างเสียสละอุทิศตนเพื่อประโยชน์สุขของประชาชน ด้วยการจาริกไปเข้าถึงคนทุกชั้นวรรณะและทุกถิ่นที่จะเข้าไปถึงได้ ทำให้บำเพ็ญประโยชน์ได้อย่างกว้างขวาง อีกประการหนึ่งคณะสงฆ์เองก็เป็นแหล่งแก้ปัญหาสังคมได้อย่างสำคัญ เช่นในข้อที่ว่า ทุกคนไม่ว่าจะเกิดในวรรณะใด เข้าบวชก็จะมีสิทธิ์เสมอกันทั้งสิ้น ส่วนเศรษฐกิจ ครอบครัวยังไม่พร้อมที่จะเสียสละได้เต็มที่ก็ให้คงครองเรือนอยู่เป็นอุบาสก คอยช่วยให้กำลังแก่คณะสงฆ์ในการบำเพ็ญกรณียกิจของท่าน การบำเพ็ญกรณียกิจทั้งของพระพุทธเจ้าและของพระสาวก สามารถยังประโยชน์ได้อย่างกว้างขวาง ดังพุทธพจน์ที่ว่า

“ภิกษุทั้งหลาย เธอทั้งหลายจงจาริกไป เพื่อประโยชน์สุขและความสุข
ของชนเป็นอันมาก เพื่ออนุเคราะห์ชาวโลก เพื่อประโยชน์เกื้อกูลและความสุขแก่
ทวยเทพและมนุษย์ทั้งหลาย”¹

พระพุทธเจ้ามิได้ทรงเห็นแก่ความยากลำบาก แม้อายุพรรษาของพระองค์จะมากขึ้นก็ตาม ในที่สุดความชราภาพก็เป็นไปตามกฎของสังขาร พระพุทธองค์ เข้าสู่ปรินิพพาน ณ เมืองกุสินารา (ปัจจุบันเรียกว่า กุสินาคา) เมื่อพระชนมายุได้ 80 พรรษา ตรงกับวันขึ้น 15 ค่ำ เดือน 6 ก่อนที่พระองค์จะเข้าสู่ปรินิพพาน พระองค์ได้ประทานปัจฉิมโอวาทว่า

“ดูกรภิกษุทั้งหลาย บัดนี้เราขอเตือนพวกเธอทั้งหลายให้รู้
สังขารทั้งหลายมีการเสื่อมสลายไปเป็นธรรมดา เธอทั้งหลายจงยังกิจของตนและ
ของผู้อื่นให้บริบูรณ์ด้วยความไม่ประมาทเกิด”

พระพุทธเจ้ามิได้ทรงแต่งตั้งให้สาวกรูปใดรูปหนึ่งเป็นศาสดาแทนพระองค์ ดังพุทธวจนะที่ตรัสแก่พระอานนท์ ก่อนเสด็จดับขันธปรินิพพานว่า

“ดูกร อานนท์ ธรรมและวินัยใดที่เราตถาคตแสดงไว้แล้ว บัญญัติไว้แล้ว
ธรรมและวินัยนั้น จะเป็นศาสดาของพวกเธอ เมื่อเราตถาคตล่วงลับไปแล้ว”

¹ 4/32/39

พระธรรมวินัย จึงเป็นเสมือนหนึ่งตัวแทนของพระพุทธองค์ และธรรมวินัยเป็นชื่อหนึ่งที่ใช้เรียกแทนพระพุทธศาสนา

หลักคำสอนของพระพุทธเจ้า มีทั้งหมด 84,000 พระธรรมขันธ์ ทั้ง 84,000 พระธรรมขันธ์ แบ่งออกเป็น 3 หมวดใหญ่ๆ ตามลักษณะของคำสอน แล้วเรียกชื่อตามหมวดของหลักธรรมนั้นๆ ได้แก่ พระวินัยปิฎก (มี 21,000 พระธรรมขันธ์) พระสุตตันตปิฎก (มี 21,000 พระธรรมขันธ์) และพระอภิธรรมปิฎก (มี 42,000 พระธรรมขันธ์) ทั้งพระวินัยปิฎก พระสุตตันตปิฎก และพระอภิธรรมปิฎก รวมเรียกว่าพระไตรปิฎกซึ่งถือเป็นคัมภีร์หลักของพระพุทธศาสนา ดุจเดียวกับคัมภีร์ไบเบิลของคริสตศาสนา คัมภีร์อัล-กุรอานของศาสนาอิสลาม และคัมภีร์วีโดเทพของศาสนาพราหมณ์

แม้หลักธรรมคำสอนของพระพุทธองค์จะมีมากมายถึง 84,000 พระธรรมขันธ์ หากจะสรุปลงโดยย่อแล้วก็คือ อริยสัจ 4 (คือ ทุกข์ สมุทัย นิโรธ มรรค) ดังที่พระพุทธองค์ได้กล่าวไว้ว่า

“ดูกร ท่านผู้มีอายุทั้งหลาย รอยเท้าเหล่าใดเหล่าหนึ่งแห่งสัตว์ทั้งหลาย ผู้เที่ยวไปบนแผ่นดิน รอยเท้าเหล่านั้นทั้งหมด ย่อมถึงการประชุมลงในรอยเท้าช้าง รอยเท้าช้างชาวโลกย่อมกล่าวว่า เป็นยอดของรอยเท้าเหล่าชั้นเพราะ รอยเท้าช้างเป็นของใหญ่ แม้ฉันใด ดูกรท่านผู้มีอายุทั้งหลาย กุศลธรรมเหล่าใดเหล่าหนึ่ง กุศลธรรมเหล่านั้นทั้งหมด ย่อมถึงการสงเคราะห์เข้าในอริยสัจ 4 ฉะนั้นนั่นเหมือนกันแล”¹

¹ 12/340/289

พุทธวิธีในการสอน

วิธีสอนแบบต่างๆของพระพุทธเจ้า มีหลายแบบหลายอย่าง ที่น่าสังเกตหรือพบบ่อย ได้แก่วิธีต่อไปนี้¹

1. แบบสากัจฉา หรือสนทนา วิธีนี้น่าจะเป็นวิธีที่ทรงใช้บ่อยไม่น้อยกว่าวิธีใด ๆ โดยเฉพาะในเมื่อผู้มาเฝ้าหรือทรงพบนั่น ยังไม่ได้เลื่อมใสศรัทธาในพระศาสนา ยังไม่รู้ ไม่เข้าใจหลักธรรมในการสนทนาพระพุทธเจ้ามักจะทรงเป็นฝ่ายถามนำคู่สนทนาเข้าสู่ความเข้าใจธรรมและความเลื่อมใสศรัทธาในที่สุด แม้ในหมู่พระสาวก พระองค์ก็ทรงใช้วิธีนี้ไม่น้อย และทรงส่งเสริมให้สาวกสนทนาธรรมกัน อย่างในมงคลสูตรว่า “กาเลน ธมฺมสากัจฉา เอตมฺมมฺกฺลฺมฺตฺมํ การสนทนาธรรมตามกาล เป็นมงคลอันอุดม”

2. แบบบรรยาย วิธีสอนแบบนี้ น่าจะทรงใช้ในที่ประชุมใหญ่ในการแสดงธรรมประจำวัน ซึ่งมีประชาชน หรือพระสงฆ์จำนวนมากและส่วนมากเป็นผู้มีพื้นความรู้ความเข้าใจ กับมีความเลื่อมใสศรัทธาอยู่แล้ว มาฟังเพื่อหาความรู้ความเข้าใจเพิ่มเติม และหาความสงบสุขทางจิตใจ นับได้ว่าเป็นคนละประเภทและระดับใกล้เคียงกันพอจะใช้วิธีการบรรยายอันเป็นแบบกว้างๆได้ ลักษณะพิเศษของพุทธวิธีสอนแบบนี้ที่พบในคัมภีร์บอกว่า ทุกคนที่ฟังพระองค์แสดงธรรมอยู่ในที่ประชุมนั้น แต่ละคนรู้สึกว่พระพุทธเจ้าตรัสอยู่กับตัวเองโดยเฉพาะ ซึ่งนับว่าเป็นความสามารถอัศจรรย์อีกอย่างหนึ่งของพระพุทธเจ้า

3. แบบตอบปัญหา ผู้ที่มาถามปัญหานั้น นอกจากผู้ที่มีความสงสัยข้องใจในข้อธรรมต่างๆ แล้ว โดยมากเป็นผู้นับถือลัทธิศาสนาอื่น บ้างก็มาถามเพื่อต้องการรู้คำสอนทางฝ่ายพระพุทธศาสนาหรือเทียบเคียงกับคำสอนในลัทธิของตน บ้างก็มาถามเพื่อลองภูมิ บ้างก็เตรียมมาถามเพื่อข่มปราบให้จนหรือให้ได้รับความอับอาย ในการตอบพระพุทธองค์ทรงสอนให้พิจารณาคุณลักษณะของปัญหาและใช้วิธีตอบให้เหมาะสมกัน ในสังคีตสูตร ท่านแยกประเภทปัญหาไว้ตามลักษณะวิธีตอบเป็น 4 อย่างคือ

1) **เอกังสพยากรณ์ปัญหา** ปัญหาที่ฟังตอบตรงไปตรงมาตายตัว พระอรรถกถาจารย์ยกตัวอย่างเช่น ถามว่า “จักขุเป็นอนิจจังหรือ” ฟังตอบตรงไปได้ทีเดียวว่า “ถูกแล้ว”

¹ ดู พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), *พุทธวิธีในการสอน*, พิมพ์ครั้งที่ 5. (กรุงเทพฯ : สหธรรมิก, 2541)

2) **ปฏิภาณพยากรณ์ปัญหา** ปัญหาที่พึงย้อนถามแล้วจึงแก้ ท่านยกตัวอย่างเช่น เขาถามว่า “โสดะก็เหมือนจักขุหรือ” พึงย้อนถามก่อนว่า “ที่ถามนั้นหมายถึงแง่ใด” ถ้าเขาว่า “ในแง่เป็นอนิจจัง” จึงควรตอบรับว่า “เหมือน”

3) **วิทกพยากรณ์ปัญหา** ปัญหาที่จะต้องแยกความตอบ เช่น เมื่อเขาถามว่า “สิ่งที่เป็นอนิจจัง ได้แก่ จักขุใช่ไหม” พึงแยกความออกตอบว่า “ไม่เฉพาะจักขุเท่านั้น ถึงโสดะ ฆานะ ฯลฯ ก็เป็นอนิจจัง” หรือปัญหาว่า “พระตถาคตตรัสวาทาซึ่งไม่เป็นที่รักที่ชอบใจของคนอื่นไหม?” ก็ต้องแยกตอบตามหลักการตรัสวาทา 6 หรือปัญหาว่าพระพุทธเจ้าทรงตีเตียนชนิดใดไม่ตีเตียน ดังนี้ เป็นต้น

4) **รูปนัยปัญหา** ปัญหาที่พึงยับยั้งเสีย ได้แก่ปัญหาที่ถามนอกเรื่อง ไร้ประโยชน์ อันจักเป็นเหตุให้เขว ยึดเยื้อ สิ้นเปลืองเวลาเปล่า พึงยับยั้งเสีย แล้วชักนำผู้ถามกลับเข้าสู่แนวเรื่องที่ประสงค์ต่อไป ท่านยกตัวอย่าง เมื่อถามว่า “ชีวะอันใด สรรีระก็อันนั้นหรือ ?” อย่างนี้เป็นคำถามประเภทเท็จความจริง ซึ่งอธิบายอย่างไรผู้ถามก็ไม่อาจเข้าใจ เพราะไม่อยู่ในฐานะที่เขาจะเข้าใจได้ พิสูจน์ไม่ได้ ทั้งไม่เกิดประโยชน์อะไรแก่เขาด้วย

นอกจากนี้ พระพุทธองค์ยังสอนให้คำนึงถึงเหตุแห่งการถามปัญหาด้วย ในเรื่องนี้ พระสารีบุตร อัครสาวก เคยแสดงเหตุแห่งการถามปัญหาไว้ว่า

“บุคคลผู้ใดผู้หนึ่งย่อมถามปัญหากับผู้อื่นด้วยเหตุ 5 อย่าง อย่างใดอย่างหนึ่งหรือทั้ง 5 อย่าง คือ

1. บางคน ย่อมถามปัญหาเพราะความโง่เขลา เพราะความไม่เข้าใจ
2. บางคนมีความปรารถนาถาม เกิดความอยากได้จึงถามปัญหา
3. บางคน ย่อมถามปัญหา ด้วยต้องการอวดเด่นชมเชย
4. บางคน ย่อมถามปัญหากับประสงค์จะรู้
5. บางคน ย่อมถามปัญหากับมีความดำริว่า เมื่อเราถามแล้ว ถ้าเขาตอบได้ถูกต้องก็เป็นการดี แต่ถ้าเราถามแล้ว เขาตอบไม่ถูกต้อง เราจะได้ช่วยแก้ไขเขาโดยถูกต้อง”

ในการตอบปัญหานอกจากวิธีตอบแล้ว ถ้าเราารู้ซึ่งถึงจิตใจของผู้ถามด้วยว่า เขาถามด้วยความประสงค์อย่างใด ก็จะสามารถกล่าวแก้ได้เหมาะแก่การ และตอบปัญหาได้ตรงจุด ทำให้การสอนได้ผลดียิ่งขึ้น

4. **แบบวางกฎข้อบังคับ** เมื่อเกิดเรื่องมีภิกษุเรื่องกระทำความผิดอย่างใดอย่างหนึ่งขึ้นเป็นครั้งแรก พระสงฆ์หรือประชาชนเล่าลือโพนทนาตีเตียนกันอยู่ มีผู้นำความมากราบทูลพระพุทธเจ้า พระองค์ก็จะทรงเรียกประชุมสงฆ์ สอบถามพระภิกษุผู้กระทำความผิดเมื่อเจ้าตัวรับได้ความเป็นสัจย์จริงแล้ว ก็จะทรงดำนิชี้แจงผลเสียหายที่เกิดแก่ส่วนรวม พรรณนาผลร้ายของความ

ประพจน์ไม่ดี และคุณประโยชน์ของความประพจน์ที่ดีงาม แล้วทรงแสดงธรรมกถาที่สมควรเหมาะสมกับเรื่องนั้น จากนั้นจะตรัสให้สงฆ์ทราบว่าจะทรงบัญญัติสิกขาบทข้อนั้นๆ ไว้ โดยความเห็นชอบพร้อมกันของสงฆ์ ในท่ามกลางสงฆ์ และโดยความรับทราบร่วมกันของสงฆ์

ในการสอนแบบนี้ ฟังสังเกตว่าพระพุทธเจ้าทรงบัญญัติสิกขาบทโดยความเห็นชอบของสงฆ์ ซึ่งบาลีใช้คำว่า “สงฆสมฺมุตฺตาย” แปลว่า “เพื่อความรับว่าดีแห่งสงฆ์” ท่านอธิบายความหมายว่า ทรงบัญญัติโดยชี้แจงให้เห็นแล้วว่าถ้าไม่รับจะเกิดผลเสียอย่างไร เมื่อรับจะมีผลดีอย่างไร จนสงฆ์รับคำของพระองค์ว่า ดีแล้ว ไม่ทรงบังคับเอาโดยพลการ

กลวิธีและอุปมาประกอบการสอน

1. การยกอุทาหรณ์ และการเล่านิทานประกอบ การยกตัวอย่างประกอบคำอธิบาย และการเล่านิทานประกอบการสอน ช่วยให้เข้าใจความได้ง่ายและชัดเจน ช่วยให้จำแนกง่าย เห็นจริง และเกิดความเพลิดเพลิน ทำให้การเรียนการสอนมีรสยิ่งขึ้น เช่น เมื่อจะอธิบายให้เห็นว่า คนมีความปรารถนาดี อยากช่วยทำประโยชน์ แต่หากขาดปัญญา อาจกลับทำลายประโยชน์เสียก็ได้ ก็เล่านิทานชาดกเรื่อง ลิงเผ่าสวน หรือคนขายเหล้า เป็นต้น พระพุทธเจ้าทรงใช้อุทาหรณ์และนิทานประกอบการสอนมากมายเพียงใด จะเห็นได้จากการที่ในคัมภีร์ต่างๆ มีอุทาหรณ์และนิทานปรากฏอยู่ทั่วไป

2. การเปรียบเทียบกับข้ออุปมา คำอุปมาช่วยให้เรื่องที่ลึกซึ้งเข้าใจยาก ปรากฏความหมายเด่นชัดออกมา และเข้าใจง่ายขึ้น โดยเฉพาะมักใช้ในการอธิบายสิ่งที่เป็นนามธรรม เปรียบให้เห็นชัดด้วยสิ่งที่เป็นรูปธรรม หรือแม้เปรียบเรื่องที่เป็นรูปธรรมด้วยข้ออุปมาแบบรูปธรรม ก็ช่วยให้ความหนักแน่นเข้า เช่น

“ภูเขาศิลาล้วนเป็นแท่งทึบ ย่อมไม่หวั่นไหวด้วยแรงลม ฉันทิ บัณฑิต
ทั้งหลาย ย่อมไม่หวั่นไหวเพราะค่านินทาและสรรเสริญ ฉันทิ ”

“คนผู้เรียนรู้น้อย ย่อมแกล้งเหมือนโคตึก เนื้อของเขาเจริญขึ้น แต่
ปัญญาหาเจริญไม่”

“เมื่อพระอาทิตย์จะอุทัย ย่อมมีแสงเงินแสงทองปรากฏขึ้น เป็นนิมิตมา
ก่อน ฉันทิ ความมีกัลยาณมิตรย่อมเป็นเบื้องต้น เป็นนิมิตหมายแห่งการบังเกิด
ขึ้นของโพชฌงค์ 7 ฉันทิ ”

การใช้อุปมานี้ น่าจะเป็นกลวิธีประกอบการสอนที่พระองค์ทรงใช้มากที่สุด มากกว่ากลวิธีอื่นใด

3) การใช้อุปการณการสอน ในสมัยพุทธกาล ย่อมไม่มีอุปการณการสอนชนิดต่างๆ ที่จัดทำขึ้นไว้เพื่อการสอนโดยเฉพาะเหมือนสมัยปัจจุบัน เพราะยังไม่มีการจัดการศึกษาเป็นระบบขึ้นมาอย่างกว้างขวาง หากจะใช้อุปการณบ้าง ก็คงต้องอาศัยวัตถุสิ่งของที่มีในธรรมชาติ หรือเครื่องใช้ต่างๆ ที่ผู้คนใช้กันอยู่

อีกประการหนึ่ง คำสอนของพระพุทธเจ้าที่มีบันทึกไว้ก็เป็นคำสอนที่ตรัสแก่ผู้ใหญ่ และเป็นเรื่องเกี่ยวกับหลักธรรม ทั้งสอนเคลื่อนที่ไปในดินแดนแคว้นต่างๆ อย่างอิสระ ชนิดที่ผู้สอนไม่มีทรัพย์สินสมบัติติดตัว ด้วยเหตุนี้ ความจำเป็นที่จะใช้อุปการณจึงมีน้อยและโอกาสที่จะอาศัยอุปการณก็เป็นไปได้ยาก นอกจากนั้น การใช้ข้ออุปมาต่างๆ ก็จะต้องดีกว่าและให้ความเข้าใจชัดเจนอยู่แล้ว แม้เมื่อใช้ของจริงเป็นอุปการณก็มักใช้ในแง่อุปมาอีกนั่นเอง จึงปรากฏว่าคำสอนในแง่อุปมามีมากมาย แต่ไม่ค่อยปรากฏการใช้อุปการณการสอน

อย่างไรก็ดี มีตัวอย่างการใช้ที่พระพุทธเจ้าทรงใช้อุปการณการสอนเหมือนกัน โดยทรงใช้เครื่องใช้ที่มีอยู่ ในกรณีสอนผู้เรียนที่อายุน้อยๆ ซึ่งเข้าใจจากวัตถุได้ง่ายกว่านามธรรม จึงปรากฏเรื่องที่พระองค์ทรงสอนสามเณรรากุลเมื่ออายุ 7 ขวบว่า

วันหนึ่งพระผู้มีพระภาคเสด็จมา ณ ที่อยู่ของสามเณรรากุล สามเณรมองเห็นแล้วก็ไปลาดอาสนะและจัดน้ำล้างพระบาทไว้ พระผู้มีพระภาคล้างพระบาทแล้วทรงเหลือน้ำไว้ในภาชนะหนึ่งหนึ่งเมื่อสามเณรกายบังคมนั่งเรียบร้อยแล้ว พระองค์ได้ตรัสถามว่า

“รากุล เธอเห็นน้ำที่เหลืออยู่น้อยหนึ่งในภาชนะนี้หรือไม่” สามเณรรากุลทูลว่า เห็น จึงตรัสว่า “คนที่พูดเท็จทั้งที่รู้อยู่ ก็มีคุณธรรมของสมณะเหลืออยู่น้อยเหมือนอย่างนั้น”

เสร็จแล้วทรงเทน้ำนั้นเสีย ตรัสถามว่า “เธอเห็นเราเทน้ำน้อยหนึ่งนั้นทิ้งไปแล้วไหม” สามเณรทูลว่า เห็น ตรัสว่า “คนที่ไม่มีความละเอียดในการกล่าวเท็จทั้งที่รู้อยู่ ก็เป็นผู้เพิกคุณธรรมของสมณะออกทิ้งเสียเหมือนอย่างนั้น”

แล้วทรงคว่ำภาชนะลง ตรัสถามว่า “เธอเห็นภาชนะนี้คว่ำลงแล้วไหม” สามเณรทูลว่า เห็น ตรัสว่า “คนที่ไม่มีความละเอียดในการพูดเท็จทั้งที่รู้อยู่ คุณธรรมของสมณะของเขาก็ชื่อว่าคว่ำไปแล้ว เหมือนอย่างนั้น”

แล้วทรงเหนยภาษะขึ้น ตรัสถามว่า “เธอเห็นภาษะนี้ว่างเปล่าไหม”
สามเณรทูลว่า เห็นจึงตรัสว่า “คนที่ไม่มีมลภาวะในการพูดเท็จ ทั้งที่รู้อยู่ คุณ
กรรมของสมณะของเขาก็ว่างเปล่า เหมือนอย่างนั้น”

ตรัสถามว่า “ราหุล แวนมีประโยชน์อย่างไร ?”

ทูลตอบว่า “มีประโยชน์สำหรับสองดู พระเจ้าข้า”

ตรัสว่า “อันนั้นเหมือนกัน ราหุล บุคคลควรพิจารณาเสียก่อนจึงกระทำ
กรรมด้วยกาย วาจา และใจ”

ในการสอนสามเณรนี้ บางทีก็ทรงใช้วิธีทายปัญหา ซึ่งคงจะช่วยให้เกิดความรู้สึกสนุก
สำหรับเด็ก อย่างเรื่องสอนธรรมยากๆ ด้วยสามเณรปัญหาวา “อะไรเอ๋ย มีอย่างเดียว, อะไรเอ๋ย มี
สองอย่าง, อะไรเอ๋ย มีสามอย่าง” ฯลฯ

4. การทำเป็นตัวอย่าง วิธีสอนที่ดีที่สุดอย่างหนึ่ง โดยเฉพาะในทางจริยธรรม คือการทำ
เป็นตัวอย่าง ซึ่งเป็นการสอนแบบไม่ต้องกล่าวสอน เป็นทำนองการสาธิตให้ดู แต่ที่พระพุทธเจ้าทรง
กระทำนั้นเป็นไปในรูปทรงเป็นผู้นำที่ดี การสอนโดยทำเป็นตัวอย่างก็คือพระจริยาวัตรอันดีงามที่เป็น
อยู่โดยปกตินั่นเอง แต่ที่ทรงปฏิบัติเป็นเรื่องราวเฉพาะก็มี เช่น

คราวหนึ่งพระพุทธเจ้าพร้อมด้วยพระอานนทตามเสด็จ ขณะเสด็จไปตามเสนาสนะที่อยู่
ของพระสงฆ์ ได้ทอดพระเนตรเห็นพระภิกษุรูปหนึ่ง อาพาธเป็นโรคท้องร่วง นอนจมกองมูลและคู
ของตนไม่มีผู้พยาบาลดูแล จึงเสด็จเข้าไปหา จัดการทำความสะอาดให้นอนโดยเรียบร้อย เสร็จแล้ว
จึงทรงประชุมสงฆ์ ทรงสอบถามเรื่องนั้น และตรัสตอนหนึ่งว่า

“ภิกษุทั้งหลาย พวกเธอไม่มีมารดา ไม่มีบิดา ผู้ใดเล่าจะพยาบาลพวก
เธอ ถ้าพวกเธอไม่พยาบาลกันเอง ใครเล่าจักพยาบาล ผู้ใดจะพึงอุปฐากเรา ขอ
ให้ผู้นั้นพยาบาลภิกษุอาพาธเถิด”

5. การเล่นภาษา เล่นคำ และใช้คำในความหมายใหม่ การเล่นภาษาและเล่นคำ เป็น
เรื่องของความสามารถในการใช้ภาษาผสมกับปฏิภาณ ข้อนี้ก็เป็นการเล่นให้เห็นถึงพระปรีชา
สามารถของพระพุทธเจ้าที่มีรอบไปทุกด้าน เมื่อผู้ใดทูลถามมาเป็นคำร้อยกรอง พระองค์ก็ทรงตอบ
เป็นคำร้อยกรองไปทันที ทำนองกลอนสด บางทีเขาทูลถามหรือกล่าวข้อความโดยใช้คำที่มีความ
หมายไปในทางไม่ดีงาม พระองค์ก็ตรัสตอบไปด้วยคำพูดเดียวกันนั่นเอง แต่เป็นคำพูดในความหมาย
ที่ต่างออกไปเป็นฝ่ายดีงาม คำสนทนาโต้ตอบแบบนี้ มีรสอยู่แต่ในภาษาเดิม แปลออกสู่ภาษาอื่น
ย่อมเสียรสเสียความหมาย ยกตัวอย่างให้เห็นง่ายๆ เช่น ในภาษาไทยว่า “ปากกาหัก” “ฟันดาตก
น้ำ” อาจใช้ในความหมายต่างกันได้ในภาษาไทย แต่เมื่อแปลเป็นภาษาอื่นย่อมเสียรสบางครั้งผู้มา

เจ้าบริภาษพระองค์ด้วยคำพูดต่างๆที่รุนแรงยิ่ง พระองค์ทรงยอมรับคำบริภาษเหล่านั้นทั้งหมดแล้ว ทรงแปลความหมายอธิบายเสียใหม่ให้เป็นเรื่องดีงาม

แม้ในด้านการสอนหลักธรรมทั่วไป พระองค์ก็ทรงรับเอาคำศัพท์ที่มีใช้อยู่แต่เดิมในลัทธิศาสนาเก่ามาใช้ แต่ทรงกำหนดความหมายให้ใหม่ ซึ่งเป็นวิธีการช่วยให้ผู้ฟังผู้เรียนหันมาสนใจ และกำหนดคำสอนได้ง่าย เพียงแต่มาทำความเข้าใจเสียใหม่เท่านั้น และเป็นการช่วยให้มีการพิจารณาเปรียบเทียบไปในตัวด้วยว่าอย่างไรถูกอย่างไรผิดอย่างไร จึงเห็นได้ว่า พรหม พราหมณ์ อริยะ ยัญ ตบะ ไผุชายัญ ฯลฯ ซึ่งเป็นคำในลัทธิศาสนาเดิม ก็มีใช้ในพระพุทธศาสนาด้วยทั้งสิ้น แต่มีความหมายต่างออกไปเป็นอย่างไร

6. อุปายเลือกคน และการปฏิบัติรายบุคคล การเลือกคนเป็นอุปายสำคัญในการเผยแผ่พระพุทธศาสนา ในการประกาศธรรมของพระพุทธเจ้า เริ่มแต่ระยะแรกประดิษฐานพระพุทธศาสนา จะเป็นได้ว่าพระพุทธเจ้าทรงดำเนินพุทธกิจด้วยพระพุทโธบายอย่างที่เราเรียกว่าการวางแผนที่ได้ผลยิ่ง ทรงพิจารณาว่าเมื่อจะเข้าไปประกาศพระศาสนาในที่ใดที่หนึ่งควรไปโปรดใครก่อน

เมื่อตรัสรู้ใหม่ๆ ได้เสด็จไปโปรดเบญจวัคคีย์ผู้ที่อยู่ใกล้ชิดพระองค์เมื่อครั้งออกแสวงธรรมก่อน ข้อนี้พิจารณาได้ทั้งในแง่ที่เบญจวัคคีย์เป็นผู้เฝ้ารอมิอุปนิสัยอยู่แล้ว หรือในแง่ที่เป็นผู้เคยมีอุปการะกันมา หรือในแง่ที่ว่าเป็นการสร้าง ความมั่นใจ ทำให้ผู้เคยเกี่ยวข้องหมดความคลางแคลงในพระองค์ ตัดปัญหาในการที่ท่านเหล่านี้อาจไปสร้างความคลางแคลงใจขึ้นแก่ผู้อื่นต่อไปด้วย ครั้นเสร็จสั่งสอนเบญจวัคคีย์แล้ว ก็ได้โปรดยสกุमार พร้อมทั้งเศรษฐีผู้บิดาและญาติมิตร และเมื่อจะเสด็จเข้าแคว้นมคธ พระองค์ก็เสด็จไปโปรดขฤลิ 3 พี่น้อง พร้อมทั้งบริวารทั้งพัน เริ่มด้วยขฤลิคนพี่ใหญ่เสียก่อน แล้วนำขฤลิเหล่านี้ ผู้กลายเป็นสาวกแล้ว เข้าสู่ครราชคฤห์ ประกาศธรรม ณ พระนครนั้น ได้ราชาเป็นสาวก เป็นอันว่าพอเริ่มต้นประกาศพระศาสนา ก็ได้ทั้งนักบวช ผู้ใหญ่ เศรษฐี และราชา ซึ่งเป็นคนชั้นสูงสมัยนั้นเป็นสาวก เป็นการทำให้ทางเสด็จเผยแผ่ไปตลอดไป

ในการทรงสั่งสอนคนแต่ละถิ่น หรือแต่ละหมู่คณะ ก็มักทรงเริ่มต้นที่บุคคลผู้เป็นประมุข เช่น พระมหากษัตริย์ หรือหัวหน้าของชนหมู่นั้นๆ ทำให้การประกาศพระศาสนาได้ผลดีรวดเร็ว และเป็นที่ยืนยันพระปริชาสามารถของพระองค์ด้วย

ในการนำเพ็ญพุทธกิจประจำวัน พระองค์ก็ทรงสอดส่องพิจารณาบุคคลผู้ควรโปรดในวันนั้น แต่เวลาจะรุ่งสางและเสด็จไปโปรดในเวลาเช้า เป็นการให้ความสนใจพระทัยสงเคราะห์บุคคลเป็นรายๆ ซึ่งให้ผลดีในการสอนยิ่งกว่าการสอนแบบสาดๆ ไป และแม้เมื่อแสดงธรรมในที่ประชุม ก็ทรงกำหนดบุคคลที่ควรเอาพระทัยใส่พิเศษในคราวนั้นๆ ไว้ด้วย กับทั้งแสดงธรรมโดยวิธีการที่จะทำให้ทุกคนใน

ที่ประชุมได้รับผลประโยชน์ไปอย่างเป็นที่น่าพอใจ ให้เกิดความรู้สึกแก่ทุกคนว่า พระพุทธเจ้าตรัสอยู่กับตน ดังกล่าวมาแล้ว

7. การรู้จักจังหวะและโอกาส ผู้สอนต้องรู้จักใช้จังหวะและโอกาสให้เป็นประโยชน์ เมื่อยังไม่ถึงจังหวะ ไม่เป็นโอกาส เช่น ผู้เรียนยังไม่พร้อม ยังไม่เกิดปรีชาญาณหรืออินทรีย์ ก็ต้องมีความอดทน ไม่ชิงหักหาญหรือตั้งต้นทำ แต่ก็ต้องตื่นตัวอยู่เสมอเมื่อถึงจังหวะหรือเป็นโอกาส ก็ต้องมีความฉับไวที่จะจับมาให้เป็นประโยชน์ไม่ปล่อยให้ผ่านเลยไปเสียเปล่า แม้ในการเผยแพร่ศาสนาแก่คนส่วนใหญ่ พระพุทธเจ้าก็ทรงปฏิบัติตามจังหวะและโอกาสด้วย เช่น

ในระยะแรกประกาศพระศาสนา ณ วันมาฆบูชาเมื่อ หลังตรัสรู้ 1 ปี เมื่อประทับอยู่ ณ เวฬุวัน พระสงฆ์สาวกมาชุมนุมพร้อมกัน ณ ที่นั้น และเป็นโอกาสเหมาะ พระพุทธเจ้าก็ทรงแสดงโอวาทปาติโมกข์สำหรับเป็นหลักยึดถือร่วมกันของสงฆ์ ที่จะแยกย้ายกันไปบำเพ็ญศาสนกิจ

เมื่อคราวนิครนถนาฏบุตรสิ้นชีวิต เกิดความแตกแยกในหมู่ภิกษุสงฆ์ พระสาวกปริตรถือเหตุการณ์นั้นเป็นตัวอย่าง ชี้ให้ภิกษุสงฆ์เห็นความสำคัญในการรื้อยกรองธรรมวินัย ชักชวนพระสงฆ์ให้พร้อมใจกันทำสังคายนา และท่านได้ทำสังคายนาเป็นตัวอย่าง

8. ความยืดหยุ่นในการใช้วิธีการ ถ้าผู้สอนสอนอย่างไม่มีอัตรา ตัดต้นเหมา มานะ ทัศนวิสัยให้น้อยที่สุด ก็จะมุ่งไปยังผลสำเร็จในการเรียนรู้เป็นสำคัญ สุดแต่จะใช้กลวิธีใดให้การสอนได้ผลดีที่สุด ก็จะทำในทางนั้น ไม่กลัวว่าจะเสียเกียรติ ไม่กลัวจะถูกผู้ใดดูว่าแพ้ บางคราวเมื่อสมควรก็ต้องยอมให้ผู้เรียนรู้สึกตัวว่าเขาเก่ง บางคราวสมควรข่มก็ข่ม บางคราวสมควรอ่อนอ่อนผ่อนตามก็ยอมตาม สมควรขัดก็ขัด สมควรคล้อยก็คล้อย สมควรปลอบก็ปลอบ มีพุทธพจน์ว่า

“เราย่อมมีกคนด้วยวิธีละมุนละไมบ้าง ด้วยวิธีรุนแรงบ้าง ด้วยวิธีที่ทั้งอ่อน
ละมุนละไม และทั้งรุนแรง ปนกันไปบ้าง”

คนบางคนจะให้เขายอมได้ด้วยการที่ยอมให้เขารู้สึกว่าตัวเขามีเกียรติหรือเก่งหรือได้สนใจก่อน ผู้สอนจับจุดได้ก็ใช้วิธีสนองความต้องการ แล้วดึงเข้าสู่ที่หมายได้ตามประสงค์ เช่น คราวที่เวรัญชพรหมณ์ปริภาษพระพุทธเจ้า พระองค์ก็ทรงยอมรับสมอ้างตามคำปริภาสนั้นให้สนใจพราหมณ์ แล้วจึงค่อยชี้แจงแก้ไข ให้เขาเลื่อมใสพระองค์ภายหลัง

อีกอย่างหนึ่ง พราหมณ์คนหนึ่งเป็นคนมีมานะ นิสัยแข็งกระด้าง ไม่ไหว้แม้แต่มารดา บิดา อาจารย์ และพี่ชาย วันหนึ่งขณะพระผู้มีพระภาคทรงแสดงธรรมอยู่ในที่ประชุม เขาคิดว่าจะลองเข้าไปเฝ้า “ถ้าพระสมณโคดมตรัสกะเรา เราก็จะพูดกับท่าน ถ้าพระสมณโคดม ไม่ตรัสกะเรา เราก็จะไม่พูดกับท่าน”

แล้วเข้าไปยืนอยู่ข้างหนึ่ง พระผู้มีพระภาคก็ทรงเฉยเสีย ไม่ตรัสด้วย พราหมณ์ทำท่าจะกลับออกไปโดยคิดว่า “พระสมณโคดมองค์นี้ไม่มีความรู้อะไร” พระผู้มีพระภาคทราบความในใจของเขาอยู่ ถึงตอนนั้นจึงตรัสคาถาว่า “พราหมณ์โดยความถือตัวไม่ช่วยให้ใครได้ดีอะไรเลย ใครมาเพื่อประโยชน์ใด ก็ควรเสริมสร้างประโยชน์นั้นเสีย”

เมื่อตรัสพระดำรัสนี้ ในจังหวะนี้ก็ไฉไล ทำให้พราหมณ์ซึ่งคิดว่า “พระสมณโคดมรู้ใจเรา” ถึงยอมทูลลงนั่งแสดงคารวะ ทำให้ที่ประชุมสงฆ์ประหลาดใจว่า

“น่าอัศจรรย์จริง พราหมณ์นี้ไม่ไหว้แม้แต่มารดา บิดา อาจารย์ พี่ชาย แต่พระสมณโคดมทรงทำให้คนอย่างนั้นอบนอบได้เป็นอย่างดี”

จากนั้นพระองค์จึงได้ทรงเชิญให้นั่งบนอาสนะแล้วตอบปัญหาธรรมแก่เขา จนลงท้ายเขาได้ประกาศตนเป็นอุบาสก

9. การลงโทษและให้รางวัล มีคำสรรเสริญพระพุทธคุณที่ยกมาแสดงข้างต้นแล้วว่า

“พระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงฝึกอบรมชุมชนได้ดีถึงเพียงนี้โดยไม่ต้องใช้อาชญา”

ซึ่งแสดงว่าการใช้อำนาจลงโทษ ไม่ใช่วิธีการฝึกคนของพระพุทธเจ้า แม้ในการแสดงธรรมตามปกติพระองค์ก็ทรงแสดงไปตามเนื้อหาธรรม ไม่กระทบกระทั่งใครอย่างที่ว่า

“ทรงแสดงธรรมในบริษัท ไม่ทรงรุกรานบริษัท ทรงชี้แจงให้บริษัทเห็นแจ้ง ให้สมาทานให้อาจหาญ ให้อำนาจด้วยธรรมมิกตา” และว่า

“พึงรู้จักการยกยอ และการรุกราน ครั้นรู้แล้วไม่พึงยกยอไม่พึงรุกราน พึงแสดงแต่ธรรมเท่านั้น”

ข้อนี้ ตีความไปได้ถึงว่า ไม่ใช่วิธีลงโทษและให้รางวัล แม้ว่าพระพุทธเจ้าจะทรงใช้การชมเชย ยกย่องบ้าง ก็เป็นไปในรูปการยอมรับคุณความดีของผู้นั้น กล่าวชมโดยธรรมให้เขามั่นใจในการทำความดีของตน แต่ไม่ให้เกิดเป็นการเปรียบเทียบข่มคนอื่นลง บางทีทรงชมเพื่อให้ถือเป็นตัวอย่าง หรือเพื่อแก้ความเข้าใจผิด ให้ตั้งทัศนคติที่ถูกต้อง

อย่างไรก็ดี การลงโทษน่าจะมีอยู่แบบหนึ่ง คือการลงโทษตนเอง ซึ่งมีทั้งในทางธรรมและทางวินัย ในทางพระวินัย ถือว่ามีบทบัญญัติความประพฤติอยู่แล้ว และบทบัญญัติเหล่านี้พระพุทธเจ้าทรงตราไว้ด้วยความเห็นชอบร่วมกันของสงฆ์พร้อมทั้งมีบทกำหนดโทษไว้เสร็จ เมื่อผู้ใดล่วงละเมิดก็เป็นการกระทำผิดต่อส่วนรวม ต้องไถ่ถอนความผิดของตน มิฉะนั้นจะเป็นผู้ไม่เป็นที่ยอมรับของสงฆ์ คือ หมู่คณะทั้งหมด ส่วนในทางธรรม ภิกษุที่เลื้อมของจริงๆ สอนไม่ได้ ก็กลายเป็นผู้ที่พระพุทธเจ้าและ

เพื่อนพรหมจารีทั้งปวงไม่ถือว่าเป็นผู้ที่ควรที่จะกล่าวสั่งสอน โดยวิธีนี้ ถือว่าเป็นการลงโทษอย่างรุนแรงที่สุด

พิจารณาจากพระพุทธรูปตอนต้นของข้อนี้ จะเห็นว่า การสอนไม่ต้องลงโทษ เป็นการแสดงความสามารถของผู้สอนด้วย ในระดับสามัญ สำหรับผู้สอนทั่วไป อาจต้องคิดคำนึงว่า การลงโทษควรมีหรือไม่แค่ไหน และอย่างไร แต่ผู้สอนคนใดสำเร็จผลโดยไม่ต้องใช้อาญาโทษเลย ย่อมถือว่าเป็นผู้มีความสามารถในการสอนมากที่สุด

10. กลวิธีแก้ปัญหาเฉพาะหน้า ปัญหาเฉพาะหน้าที่เกิดขึ้นต่างครั้งต่างคราว ย่อมมีลักษณะแตกต่างกันไปไม่มีที่สิ้นสุด การแก้ปัญหาเฉพาะหน้าย่อมอาศัยปฏิภาณ คือ ความสามารถในการประยุกต์หลักวิธีการ และกลวิธีต่างๆ มาใช้ให้เหมาะสม เป็นเรื่องเฉพาะครั้ง เฉพาะคราวไป อย่างไรก็ดี การได้เห็นตัวอย่างการแก้ปัญหาเช่นนี้ อาจช่วยให้เกิดความเข้าใจในแนวทางที่จะนำไปใช้ปฏิบัติได้บ้างในการประกาศพระศาสนา พระพุทธเจ้าได้ทรงประสบปัญหาเฉพาะหน้าอยู่ตลอดเวลา และทรงแก้สำเร็จไปในรูปต่างๆ กัน ตัวอย่างเช่น

พรหมณ์คนหนึ่งในเมืองราชคฤห์ ตนไม่ได้นับถือพุทธศาสนา แต่ภรรยาเป็นผู้มีศรัทธาในพระพุทธเจ้าอย่างแรงกล้า มักปลงอุทานว่า “นโม ตสฺส” คราวหนึ่งนางพรหมณ์ผู้ภรรยา ขณะนำอาหารมาให้สามี ก้าวพลาดลงจึงอุทานว่า “นโม ตสฺส” พรหมณ์สามีได้ยินก็ไม่พอใจ จึงว่า “นางตัวร้ายนี้ชอบพูดสรรเสริญแต่ความดีของพระหัวล้านองค์นั้นอยู่เรื่อย เดี่ยวเถอะ นั่งตัวดี ข้าจะไปปราบวาทะศาสนาของแก”

นางพรหมณ์ตอบว่า “แน่ะ พ่อพรหมณ์ ฉันมองไม่เห็นว่าจะมีใครในโลกไหนๆ มาปราบวาทะของพระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าได้ เอาสิ พ่อพรหมณ์ จะไปก็เอา ไปแล้วก็จะได้รับรู้เอง”

ฝ่ายพรหมณ์ทั้งโกรธอยู่ นั้น ก็ไปเฝ้าพระพุทธเจ้า เมื่อนั่งเรียบร้อยแล้ว ก็ทูลถามเป็นคำร้องกรองว่า “ฆ่าตัวอะไรเสียได้ จึงจะนอนเป็นสุข ฯลฯ”

พระพุทธเจ้าตรัสตอบว่า “ฆ่าความโกรธเสียได้ก็จะนอนเป็นสุข ฯลฯ” และทำให้พรหมณ์เลื่อมใสได้

อีกเรื่องหนึ่ง พรหมณ์อีกคนหนึ่ง รู้ข่าวว่าพรหมณ์ตระกูลเดียวกับตนออกบวชอยู่กับพระพุทธเจ้า ก็โกรธ จึงไปเฝ้าพระพุทธเจ้า ไปถึงกับวิพากษ์พระองค์ด้วยคำหยาบคายต่างๆ พระพุทธเจ้าทรงปล่อยให้พรหมณ์นั้นวิพากษ์พระองค์เรื่อยไปจนพรหมณ์หยุดไปเอง

เมื่อพรหมณ์วิพากษ์จนพอแก่ใจ หยุดแล้ว พระองค์จึงตรัสถามว่า “ขอถามหน่อยเถิดท่านพรหมณ์ พวกญาติมิตรแซกหรือทั้งหลายนะ มีมาหาท่านบ้างหรือเปล่า?”

พราหมณ์ทูลว่า “ก็มีเป็นครั้งคราว”

พระพุทธเจ้าตรัสถามว่า “แล้วท่านจัดอาหารของรับประทานมาให้เขาบ้างหรือเปล่า?”

พราหมณ์ทูลว่า “ก็จัดบ้าง”

พระพุทธเจ้าตรัสถามว่า “ก็ถ้าคนเหล่านั้นเขาไม่รับสิ่งของเหล่านั้นแล้ว ของจะเป็นของใคร?”

พราหมณ์กราบทูลว่า “ถ้าเขาไม่รับ มันก็เป็นของฉันเองนี่ซี”

พระพุทธเจ้าตรัสตอบ ความว่า “เอาละ เรื่องนี้ก็เหมือนกัน ที่ท่านมาด่าเรานะ เราไม่ขอรับคำด่าของท่าน ขอให้มันเป็นของท่านเองก็แล้วกัน” จากนั้น จึงได้ทรงสนทนากับพราหมณ์ต่อไปจนพราหมณ์เลื่อมใสยอมเป็นสาวก

หรืออีกเรื่องที่คล้ายๆ กันว่า พระพุทธเจ้าเสด็จไปในบริเวณที่เขาเตรียมหว่านข้าวทำนา ขณะเขากำลังเลี้ยงดูกันอยู่ พระองค์ได้เสด็จไปประทับยืนดูอยู่ด้านหนึ่ง พราหมณ์เจ้าของนาเห็น ก็คิดว่าพระองค์มาขอบิณฑบาตจึงกล่าวว่า

“ท่านพระสมณะ ข้าพเจ้าย่อมไถนา หว่านข้าว ครั้นแล้วจึงได้บริโภค แม้ท่านก็จงไถนา จงหว่านข้าว แล้วจงบริโภคเอาเถิด”

พระพุทธเจ้าตรัสตอบว่า “ดูก่อนพราหมณ์ แม้เราก็กไถ ก็หว่านเหมือนกัน เมื่อได้ไถหว่านแล้ว จึงได้บริโภค”

พราหมณ์ทูลว่า “ท่านพระสมณะ ข้าพเจ้าไม่เห็นท่านมีแอก มีไถ มีเมล็ด มีปฏิัก หรือโคเลย ไฉนท่านจึงมากล่าวว่า “แม้เราก็กไถก็หว่านเสร็จแล้วจึงได้บริโภคเหมือนกัน” แล้วก็สนทนาเป็นกลอนสด ซึ่งพระพุทธเจ้าก็ตรัสตอบเป็นคาถาเช่นกันว่า

“เรามีศรัทธาเป็นพืช ความเพียรเป็นฝน ปัญญาเป็นแอกและไถ ฯลฯ เราไถอย่างนี้แล้วย่อมได้อมฤตเป็นผล ไถอย่างนี้แล้วย่อมพ้นจากทุกข์ทั้งปวง”

ขอจบเรื่องนี้ โดยนำเอาคำรัสของพระเจ้าปเสนทิโกศลมาเป็นคำสรุป ดังนี้

“ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ อีกประการหนึ่ง หม่อมฉันได้เห็นกษัตริย์บัณฑิตบางพวก ผู้มีปัญญา สุขุม สามารถปราบวาทะฝ่ายปรปักษ์ได้ มีปัญญาเฉียบแหลมดุจะยิงชนทรายได้ ท่านเหล่านั้นเหมือนจะเที่ยวได้เอาปัญญาไปทำลายหลักทฤษฎีทั้งหลายของคนอื่นๆ พอได้ยินข่าวว่าสมณโคดมจักเสด็จมายังบ้านหรือนิคมโน้น ๆ กษัตริย์เหล่านั้นก็พากันเตรียมปัญหาไว้ ด้วยตั้งใจว่า พวกเราจักพากันเข้าไปหาพระสมณโคดมแล้วถามปัญหา ถ้าพระสมณโคดมถูกพวกเราถามไปอย่างนี้ ตอบแก้มาอย่างนี้ พวกเราก็จะปราบวาทะของพระองค์เสียอย่างนี้

“ครั้นได้ทราบข่าวว่าพระสมณโคดมเสด็จมาถึงบ้านหรือนิคมโน้นแล้ว ก็พากันไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคถึงที่ประทับ พระผู้มีพระภาคทรงชี้แจงให้กษัตริย์เหล่านั้นเข้าใจชัดให้เห็นตาม ให้แข็งขัน ให้บันเทิง ด้วยธรรมมีกตาแล้ว กษัตริย์เหล่านั้นก็มิได้ทูลถามปัญหาแก่พระผู้มีพระภาค ที่ไหนเลยจะมา

ปราภาวาทะพระองค์ได้เล่า ที่แท้กลับมากันมาสมัครตัวเป็นสาวกของพระผู้มีพระภาค ข้าแต่พระองค์ ผู้เจริญ แม้ข้อนี้ ก็เป็นความเลื่อมใสอันเนื่องด้วยธรรมของหม่อมฉันที่มีต่อพระผู้มีพระภาค

“ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ อีกประการหนึ่ง หม่อมฉันได้เห็นพราหมณ์บัณฑิต ฯลฯ คฤหบดี บัณฑิต...สมณบัณฑิตบางพวก ผู้มีปัญญาสุชุม สามารถปราภาวาทะฝ่ายปรัภะได้ มีปัญญาเฉียบแหลม ดุจะยังชนทรายได้ ท่านเหล่านั้น เหมือนจะเที่ยวได้เอาปัญญาไปทำลายหลักทฤษฎีทั้งหลายของคนอื่นๆ พอได้ยินข่าวว่าพระสมณโคดมจักเสด็จมายังบ้านหรือนิคมโน้นๆ สมณะเหล่านั้น ก็จะกันเตรียมปัญหาไว้..พากันไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคถึงที่ประทับ พระผู้มีพระภาคทรงชี้แจงให้สมณะเหล่านั้นเข้าใจชัด ให้เห็นตาม ให้แข็งขัน ให้บันเทิงด้วยธรรมิกถาแล้ว สมณะเหล่านั้นก็มีได้ ทูลถามปัญหาแก่พระผู้มีพระภาค ที่ไหนเลยจะปราภาวาทะของพระองค์ได้เล่า ที่แท้ก็พากันทูลขอโอกาสแก่พระผู้มีพระภาคเพื่อออกบวชเป็นบรรพชิต พระผู้มีพระภาคก็ทรงบรรพชาให้

“ครั้นได้บรรพชาแล้วเช่นนั้น ท่านก็ปลื้มตัวออกไปอยู่สงัด เป็นผู้ไม่ประมาท มีความเพียรมุ่งมั่นเด็ดเดี่ยว ไม่นานเลยก็ได้รู้ยิ่งเห็นจริง กระทำสำเร็จซึ่งประโยชน์สูงสุด อันเป็นจุดหมายแห่งพรหมจรรย์ อันเป็นที่ปรารถนาของกุลบุตรผู้ออกบวชทั้งหลายด้วยตนเองในปัจจุบันชาตินี้เอง

“ท่านเหล่านั้นพากันกล่าวว่าดังนี้ ท่านผู้เจริญทั้งหลาย พวกเราไม่พินาศแล้วสินะ แต่ก่อนนี้ พวกเราทั้งที่มีได้เป็นสมณะจริงเลยก็ปฏิญาณว่าตนเป็นสมณะ ทั้งที่มีได้เป็นพราหมณ์จริงเลย ก็ปฏิญาณว่าตนเป็นพราหมณ์ ทั้งที่มีได้เป็นพระอรหันต์จริงเลย ก็ปฏิญาณว่าตนเป็นพระอรหันต์ บัดนี้พวกเราเป็นสมณะจริงแล้ว เป็นพราหมณ์จริงแล้ว เป็นพระอรหันต์จริงแล้ว”

“แม้ข้อนี้ก็เป็นความเลื่อมใสอันหนึ่งด้วยธรรมของหม่อมฉันที่มีต่อพระผู้มีพระภาค...”

ประวัติผู้เขียน

ชื่อ	นายอุทิศ จิตเงิน
วัน เดือน ปี เกิด	5 กุมภาพันธ์ 2509
ประวัติการศึกษา	สำเร็จการศึกษาปริญญาวิทยาศาสตรบัณฑิต(สาธารณสุขศาสตร์) สาขาวิชาเอก อนามัยชุมชน เกียรตินิยมอันดับ 2 มหาวิทยาลัย มหิดล ปีการศึกษา 2532
ประสบการณ์การทำงาน	ปี 2532 - 2534 รับราชการตำแหน่งนักวิชาการสุขาภิบาล โรงพยาบาลประทาย จังหวัดนครราชสีมา ปี 2534 - ปัจจุบัน รับราชการตำแหน่งนักวิชาการสาธารณสุข ศูนย์ฝึกอบรมและพัฒนาการสาธารณสุขมูลฐานภาคเหนือ จังหวัดนครสวรรค์